

1 juli 1523

Jean Vanhees

De roep om verandering en vernieuwing van en in de katholieke kerk was al jaren bezig. Denken we maar aan De broeders des gemenen levens in de Noordelijke Nederlanden, maar hun scholen, uitgewaaierd over het hele land ook naar Duitsland en Frankrijk; Savonarola in Italië; Jan Hus in Bohemen, e.a. De kerk wilde alleen maar haar eindelijk behaalde macht en invloed consolideren, anderen met name Duitsland of moet ik zeggen het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie, met zijn tientallen vorstendommen, hertogdommen, groothertogdommen, graven, aartsbisschoppen, en anderen wilden een meer eigen koers varen, vrij van de uiteindelijke zeggenschap van Rome. De investituurstrijd was nog lang niet verwerkt. In de 16de eeuw zal die verandering duidelijke sporen achterlaten.

Wie denkt dat de Erasmusuitwisseling van studenten een nieuwe mogelijkheid van studeren aan buitenlandse universiteiten is, vergeet dat dit een eeuwenoud gegeven is. Studenten reisden in de 16de eeuw doorheen gans Europa en kozen de universiteiten, waar zij dachten het meest te kunnen opsteken voor hun vak. De wetenschap bloeide, de taal was geen probleem, iedereen las toch Latijn, boeken waren gedrukt in het Latijn, te vergelijken met het Engels van nu. Overal kwam je ook de zucht naar verruiming en vernieuwing tegen.

Erasmus

De Nederlander Erasmus, die gestudeerd had bij De broeders des gemenen levens en ingetreden was in het klooster van de augustijnen te Steyn bij Gouda, had niet alleen in Leuven gestudeerd, maar ook in Parijs, had er kennis gemaakt met de Franse humanisten en hun scherpe kritiek op de Middeleeuwse theologie van Thomas van Aquino, die zijn ideeën weer haalde uit de filosofie van Aristoteles. Hij bestudeert de H. Schrift en de kerkvaders, vooral Augustinus, spot in zijn Lof der Zotheid of zijn Samenspraken met de scholastiek en zelfs met de oorlogspaus Julius II (1503-1513). Niettemin zal hij in Leuven het collegium trilinguae (Latijn, Grieks, Hebreeuws) oprichten, zelfs het Nieuw Testament vertalen. Ook hij zal zich keren tegen de aflatenverkoop, zoals die gevoerd wordt, en is het in beginsel eens met de uitspraken van Luther, maar vindt hem te categoriek. Hij is meer voor verdraagzaamheid en bescheidenheid. Later zullen hun wegen uiteengaan als het gaat om De libero arbitrio (de vrije wil) tegenover De servo arbitrio (de dienende wil onder de theologie van het kruis) van Luther en tot overmaat als ook de Lutherse boeken en de 95 stellingen van Luther over de aflaat zullen veroordeeld worden door de Leuvense universiteit, acht hij het dringend nodig om zelf uit Leuven te vertrekken en er nooit meer terug te keren. Al blijft hij katholiek, zijn zwervend leven zal uiteindelijk eindigen in Bazel in 1536.

Doctor Luther

Ook monniken uit het augustijnenklooster van Dordrecht of het pas in 1513 opgerichte klooster in Antwerpen hebben gestudeerd aan de universiteit van Leuven, maar ook in Erfurt en Wittenberg, hun kloosters horen immers bij de Saksische congregatie. Daar volgen zij o.a. lessen van een pas afgestudeerde doctor in de theologie Maarten Luther. In 1505 was hij magister artium geworden, was na de confrontatie met de dood van een vriend, ingetreden in het Augustijnenklooster van Erfurt. Daar hoopte hij door strenge ascese eindelijk bevrijd te worden van de vrees voor God te

moeten verschijnen met al zijn tekortkomingen en veroordeeld te worden tot het vagevuur. Twee jaar later wordt hij priester gewijd en wordt uitgezonden naar de pas gestichte universiteit in Wittenberg om er moraalfilosofie te gaan doceren. In 1510 zendt zijn orde hem naar Rome om er de moeilijkheden gerezen binnen de orde te gaan bespreken met zijn generale overste en de curie. Maar wie hij niet in Rome terugvindt zijn de paus en zijn hoogwaardigheidsbekleders, die of oorlog voeren of spotten met de voor hem heiligste dingen, waar zeker geen concubines bij horen. Toch probeert hij nog aflaten te verdienen, o.a. door op zijn knieën de Pilatustrap te beklimmen. Op aandringen van de prior, die tegelijk zijn biechtvader is, Johan von Staupitz, gaat hij verder studeren in Erfurt en wordt er in 1512 doctor in de theologie. Nu moet hij terug naar Wittenberg als professor. De exegeze van de Bijbelboeken wordt zijn leergebied. Het gaat hem niet om, wat leert de kerk, maar wat staat er en wat betekent dat. Als hij aan de Romeinenbrief toekomt, leest hij dat de kerk leert, dat de gerechtigheid Gods een oordelende en bestraffende rechtvaardigheid is, die loon naar werken geeft, en wordt hij opnieuw geconfronteerd met zijn oorspronkelijke vraag: Wie heeft dan genoeg verdiensten verzameld, dat hij aan het oordeel van God kan ontsnappen? En dan vindt hij in de Romeinenbrief 1:17 dat het niet gaat om een verdiende gerechtigheid, maar een geschonken gerechtigheid voor wie gelooft en daaraan verbindt hij dan zijn theologia crucis. Deze lessen horen de monniken uit Antwerpen en met die achtergrond zullen zij gaan prediken in Antwerpen.

De 95 stellingen

Op 4 september 1517 schrijft Luther 97 stellingen waarin hij Aristoteles, de natuurlijke theologie, de scholastiek aanklaagt, maar krijgt geen reactie. In oktober van hetzelfde jaar verstuurt hij zijn 95 stellingen over de aflaat naar collegae met de uitnodiging om daar over te praten op 31 oktober, want daar was nog nooit een definitief woord over gesproken. Alles in het Latijn natuurlijk. Hij stuurt dit schrijven o.a. naar Hieronymus Schulz, Christoph Scheurl in Neurenberg en naar Albrecht van Mainz, maar weet niet dat deze niet alleen aartsbisschop is, ook keurvorst van Brandenburg en Hohenzollern, en net bij de bank van de Fuggers een bedrag van 10.000 thalers geleend heeft om de paus te betalen, zodat hij ook bisschop van Maagdenburg en Halberstadt kan worden. De eerste helft is direct te betalen aan de paus, de rest mag hij afbetalen. Daarvoor wordt een grote aflaathandel opgezet, iedereen mag nu papieren aflaten kopen. Een dominicaan Johan Tetzel gaat daarin wel heel ver en het is waarschijnlijk naar aanleiding van zijn verkoopargumenten dat Luther zijn 95 stellingen geschreven heeft. Maar ook nu krijgt hij geen reactie van vakgeleerden. Wel worden de stellingen vertaald in het Duits en in grote getale gedrukt en verdeeld. De verkoop van de aflaten neemt af, Albrecht voelt de bui hangen en klaagt Luther aan als ketter bij paus Leo X (1513-1521) en eist een veroordeling. De paus zit daarmee in een hachelijke positie. Hij wil de Duitse vorsten, zeker Frederik de Wijze, een van de voornaamste en stichter van de universiteit van Wittenberg, niet tegen zich in het harnas jagen, want hij zal hun stemmen nodig hebben tegen Karel I van Spanje, Bourgondië en de Nederlanden, wanneer de huidige keizer Maximiliaan sterft en een nieuwe keizer moet gekozen worden. En waar zal hij dan de gelden voor zijn oorlogen tegen de Noord-Italiaanse steden, die zijn rijk steeds maar willen aanvallen en de bouw van zijn St.-Pietersbasiliek, kunnen vandaan halen, want de staatskas is leeg. Een eerste onderzoek gebeurt door de dominicaan Silvester Mazzoli of Prierias. Na 3 dagen is hij al klaar met zijn besluit. Daarop wordt in oktober 1518 kardinaal Cajetanus gestuurd met als opdracht ervoor te zorgen dat Luther zijn stellingen intrekt. Deze krijgt 60 dagen bezinning om zijn "ketterse, aanstootgevende valse, voor vrome mensen beledigende en tegenstellend aan de katholieke waarheid" stellingen te herroepen. In een volgend dispuut met de dominicaan Dr. Eck in Leipzig, die zelf ook geen heil ziet in aflaten, wordt de discussie vooral gevoerd over de plaats van de

bijbel tegenover de paus en concilies. Wanneer ook nog eens de universiteiten van Keulen en Leuven ingeschakeld worden en tot de bevinding komen dat sommige stellingen niet kunnen, hoeft de paus, als Karel op 28 juni 1519 toch verkozen wordt als nieuwe keizer Karel V, die Duitse monnik niet meer te ontzien. De bul Exurge Domini van 15 juni 1520 eist een herroeping van 41 van de 95 stellingen. Het antwoord van Luther is de verbranding van deze bul te Wittenberg op 10 december samen met het corpus iuris canonici en enkele andere geschriften. Daarop volgt op 3 januari 1521 de banbul Decet romanum pontificem. Daarmee is voor Rome de kous af.

Karel V, Habsburger

Niet zo voor de keizer van dit Heilig Roomse rijk. Op aansporen van de pauselijke nuntius Aleander en de inquisiteurs van de Leuvense universiteit heeft Karel V de leer van Luther al veroordeeld. Niemand zal een Habsburger toch de les spellen en zo verschijnt in 1520 reeds het eerste plakkaat tegen de "lutherij". Luther wordt als ketter veroordeeld in zijn Bourgondische erflanden en zijn geschriften, die al een grote verspreiding gevonden hebben, laat hij verbranden. Wanneer nu de paus Luther in de ban slaat, heeft hij geen andere keus, hij moet volgen. Maar dat kan zo maar niet direct in Duitsland. Daar moet hij wachten op de eerstvolgende rijksdag van deze Duitse vorsten. Luther wordt gedagvaard met vrijgeleide om op 17 april 1521 te verschijnen op de rijksdag te Worms. Een schijnproces, de keizer wil hem eigenlijk al niet meer horen, Luther moet herroepen, dat is het enige. Omdat hij dit niet doet, wordt Luther op 26 mei, maar geantedateerd naar 8 mei, in de rijksban geslagen, een veroordeling die al het volgend jaar op de rijksdag van Neurenberg zal worden opgeheven. Luther krijgt een vrije terugkeer, maar wordt zagezegd ontvoerd. Niemand weet waar hij gebleven is.

Augustijnen uit Antwerpen: eerste martelaren

In Antwerpen is de stadsmagistraat erg tolerant. Zij willen geen problemen met de meer dan 300 Duitse kooplieden, ook niet met de drukkers, want die hebben ondertussen al 12 Latijnse en 10 naar het Nederlands vertaalde werken van Luther gedrukt, om nog maar te zwijgen van het volk. Tegenover de schrik voor de duivel en zijn trawanten, de uitzuiging door kloosters, kerken of graven, de leer van de kerk die stelt dat elke gelovige deel is van het mystieke lichaam van Christus en toegang heeft tot de schat van de kerk als men maar een offer wil brengen door pelgrimsreizen, bedevaarten, het meebetalen aan de bouw van een kerk, het vereren van relikwieën of aflaten kopen, brengen de monniken, die in Wittenberg studeerden, een andere boodschap. Men voelt zich vrij en toch gelovig zonder dat er geld moet tegenaan gegooid worden. Maar keizer Karel beslist er anders over. Na de uitvaardiging van de plakaten tegen Luther en zijn leer, worden een 400- tal zogenaamde Lutherse boeken verbrand op de Grote Markt in Antwerpen. Jacobus Praepositus, prior in Antwerpen, wordt gearresteerd na zijn preken tegen de aflaathandel, georganiseerd door de Italianen, maar door het volk wordt hij bevrijd en vlucht via Wittenberg naar Bremen. Dan is de maat vol voor Karel. Alle monniken van het Augustijnenklooster worden op 6 oktober 1522 gearresteerd en naar de gevangenis in Vilvoorde gevoerd. Ondervraagd door inquisiteurs uit Leuven met Van Hoogstraten aan het hoofd, zullen 13 monniken het nieuwe geloof afzweren, 3 blijven standvastig: prior Lambertus Thoren, Hendrik Voes en Johannes van Esschen. Na een gevangenis van 9 maanden worden zij schuldig bevonden en veroordeeld. Op 1 juli 1523 zal de terechtstelling plaats vinden. Eerst worden zij uit de gevangenis in Brussel naar de Grote Markt gebracht, daar worden zij onder grote belangstelling ontviid van priester tot leek, dan worden zij terug naar de gevangenis gebracht,

want de kerk wast haar handen in onschuld, niet zij, maar de keizer zal hen veroordelen tot de brandstapel. Lambert Thoren vraagt om 4 dagen uitstel, maar zal nog 5 jaar in de gevangenis blijven, vooraleer hij daar omgebracht wordt. Ondertussen proberen verscheidene biechtvaders Voes en Van Esschen op andere gedachten te brengen. Wanneer het niet lukt, worden zij ontkleed tot op hun hemd en naar de opgerichte brandstapel gebracht. Na een half uur pas wordt het hout aangestoken, maar zij blijven trouw aan hun woord. Zij worden de eerste martelaren van de hervorming in de Nederlanden. Wanneer dit bericht wordt aan Luther zal hij antwoorden met een brief aan de gemeente te Antwerpen: Eyn Brieff an die Christen yn Nidder land en hen vereren met een lied: Eyn neüwes Lyed wyr heben an,...

Dr. J. Vanhees